

Władysław Kwaśniewicz, Jan Kmieć

Uniwersytecki ośrodek socjologiczny w Krakowie

Przegląd Socjologiczny / Sociological Review 14/1, 141-149

1960

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ciation i utrzymuje stały kontakt z zagranicznymi ośrodkami socjologii. Przygotowało się m. in. do udziału w Kongresie Socjologicznym w Mediolanie we wrześniu br. Również Towarzystwo współdziała przez swój Zarząd Główny w informowaniu polskich socjologów o możliwościach uzyskania stypendiów naukowych zagranicznych.

W końcu września 1959 r. Polskie Towarzystwo Socjologiczne liczyło 150 członków.

Anna Rudzińska

UNIwersYTECKI OŚRODEK SOCJOLOGICZNY W KRAKOWIE

W życiu naukowym Krakowa tradycje badań socjologicznych sięgają ostatniej ćwierci XIX i początków XX w. Łączą się one z działalnością kilku uczonych, jak m. in. Bolesława Limanowskiego, Ludwika Gumpłowicza, Karola Potkańskiego i Franciszka Bujaka¹. W okresie międzywojennym powstał socjologiczny ośrodek uniwersytecki przez rozszerzenie zakresu etnologicznej katedry prof. Jana St. Bystronia, powstałej w r. 1925, także na dziedzinę socjologii. Po przeniesieniu się prof. Bystronia do Warszawy, kierownictwo tej katedry objął w jesieni 1935 r. prof. Kazimierz Dobrowolski. Poza tym problematykę socjologiczną uwzględniało również seminarium prof. Zygmunta Mysłakowskiego (badania z zakresu socjologii wychowania²) i seminarium prof. Jerzego Landego (badania z zakresu socjologii prawa).

Ostatnia wojna przerwała prace badawcze, które odżywają dopiero po wyzwoleniu Krakowa w r. 1945. Odnowiło swą działalność Seminarium Etnologiczne i Socjologiczne UJ pod kierownictwem prof. K. Dobrowolskiego. Wydział Filozoficzno-Historyczny ówczesnej Polskiej Akademii Umiejętności powołał do życia w tym samym roku Komisję Socjologiczną. Wyższa Szkoła Nauk Społecznych Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego³, założona w r. 1946, zorganizowała Studium Naukowo-Badawcze pod kierownictwem prof. Stefana Grzybowskiego, gdzie uwzględniono również zagadnienia socjologiczne. Lata 1951—1956 przyniosły poważne zahamowanie badań socjologicznych. Podjęte zostały one ponownie w r. 1957 głównie na Uniwersytecie Jagiellońskim. Socjologia wchodzi w zakres dwóch katedr: Katedry Etnografii Ogólnej i Socjologii oraz Katedry Socjologii i Demografii pozostającej pod kierownictwem prof. Pawła Rybickiego. Problematykę socjologiczną uwzględniają poza tym: Zakład Teorii Państwa i Prawa pod kierownictwem prof. Konstantego Grzybowskiego i Zakład Oświaty i Kultury Dorosłych pod kierownictwem prof. Maksymiliana Siemińskiego. Z placówek pozauniwersyteckich wymienić należy Krakowski Ośrodek Badań Prasoznawczych z jego Sekcją Socjologiczną (pod kierownictwem mgr Władysława Kobylańskiego). Poza tym powstała w r. 1959 Komisja Socjologiczna Oddziału PAN w Krakowie.

Sprawozdanie niniejsze obejmuje działalność Zakładu Etnografii Ogólnej i Socjologii UJ oraz Zakładu Socjologii i Demografii UJ.

I. ZAKŁAD ETNOGRAFII OGÓLNEJ I SOCJOLOGII UJ (1945-1959)

Działalność dydaktyczna i naukowo-badawcza Zakładu w latach 1945—1955 omówiona została szczegółowo w sprawozdaniu, zamieszczonym w „Kwartalniku Historii

¹ Por. W. Semkowicz, *Życie naukowe współczesnego Krakowa* „Nauka Polska”, 1938, t. XXIII, s. 97/98.

² Por. m. in. Z. Mysłakowski, *Rodzina wiejska jako środowisko wychowawcze*, Warszawa — Lwów 1931, s. 3—32 i in.

³ Wyższa Szkoła Nauk Społecznych w Krakowie uległa ostatecznej likwidacji w r. 1952.

Kultury Materialnej"⁴. Odsyłając czytelnika do tego sprawozdania, uzupełniam je na tym miejscu uwagami, które dotyczą głównie tematyki socjologicznej w pracach Zakładu, w mniejszym stopniu zagadnień metodologicznych. Omawiam też okres ostatnich 3 lat, które upłynęły od ukazania się poprzedniego sprawozdania. Poszczególne zagadnienia przedstawiam przeważnie w sposób systematyczny, a nie chronologiczny.

1. Drogi rozwojowe Zakładu. W powojennej działalności Zakładu wyróżnić można cztery okresy. Pierwszy z nich obejmował pierwsze lata powojenne i łączył się z odbudową placówki. Działalność dydaktyczna podjęta została już na wiosnę 1945 r. Badania terenowe wznowiono nieco później w tym samym roku. Od r. 1946 Zakład (wówczas jeszcze Seminarium Etnologiczne i Socjologiczne UJ) współpracował z Wyższą Szkołą Nauk Społecznych, co było ułatwione powiązaniem personalnym (funkcję rektora tej uczelni pełnił prof. K. Dobrowolski).

W r. 1948 prace Zakładu weszły w nowy etap. Znamionowało je pogłębienie znajomości metodologii marksistowskiej przez pracowników Zakładu. W prowadzonych badaniach terenowych, zarówno etnograficznych, jak i socjologicznych, w o wiele wydatniejszym stopniu uwzględniano rolę sił wytwórczych w kształtowaniu się stosunków społecznych i kultury, oraz rolę antagonizmów i walk klasowych jako siły napędowej rozwoju społecznego.

W lutym 1951 r. katedra przemianowana została na Zakład Etnografii Ogólnej UJ. Wpłynęło to z natury rzeczy w poważnym stopniu na przesunięcie punktu ciężkości badań na rzecz etnografii. Nie oznaczało to jednak rezygnacji z badań socjologicznych. Kontynuowano bowiem pewne tematy socjologiczne związane ze wsią, poza tym problematykę etnograficzną ujmowano nadal także z punktu widzenia socjologicznego.

Zasadniczy zwrot ku przywróceniu badaniom socjologicznym w Zakładzie należącego miejsca nastąpił w r. 1957. Stało się to dzięki przemianowaniu katedry na Zakład Etnografii Ogólnej i Socjologii UJ. Równocześnie podjęte zostały starania o utworzenie drugiej katedry socjologicznej na Uczelni, uwieńczone pomyślnym skutkiem w postaci nowokreowanego Zakładu Socjologii i Demografii UJ.

2. Działalność dydaktyczna Zakładu w latach 1945—1957 łączyła się z kilkoma kierunkami studiów. W latach 1945—1952 katedra obsługiwała studia w zakresie socjologii, przy czym w latach 1949—1953 związane było z Zakładem kierownictwo b. Sekcji Nauk Społecznych UJ. Przez cały okres sprawozdawczy współpracownicy Zakładu uczestniczyli poza tym w działalności dydaktycznej związanej z kierunkiem etnografii. Niektórzy z nich odbywali poza tym zajęcia na b. Sekcji Dziennikarskiej, na Sekcji Historii i Sekcji Historii Sztuki UJ.

⁴ W. Kwaśniewicz, *Dziesięć lat działalności Zakładu Etnografii Ogólnej UJ w Polsce Ludowej (1945—1955)*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1956, nr 2, s. 369—381. Szereg danych o pracach Zakładu znaleźć można poza tym w nast. publikacjach: 1) *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego za lata 1934/36*, Kraków 1938, s. 74, 322—324, 372; za rok akademicki 1937/38, Kraków 1939, s. 144; 2) W. Semkowicz, *Życie naukowe współczesnego Krakowa*, „Nauka Polska”, 1938, t. XXIII, s. 95—100; 3) P. Rybicki, *O badaniu socjograficznym Śląska*, Katowice 1938, s. 7; 4) A. Kutrzeba, *Rozwój etnografii i etnologii w Polsce*, Kraków 1948, s. 38—40, 43—44; 5) A. Kutrzeba, *Rozwój badań etnograficznych nad Ziemią Krakowską*, „Lud”, 1952, t. XXXIX, s. 599—600; 6) *Prace i Materiały Etnograficzne*, t. X, z. 2, Wrocław—Kraków 1957, s. 1—5; K. Dobrowolski, *Przedmowa*; 7) D. Dobrowolska, W. Kwaśniewicz, *Etnograficzieskije issliedowanija sovriemiennoj kultury polskiego naroda krakovskimi uczenymi* [w:] *Sovietkaja Etnografija*, 1959, nr 4, s. 103—106 (Kafiedra obszcziej etnografii i sociologii Jagellonskogo Universitieta).

Ogółem w latach 1945—1958 uzyskało magisteria blisko 90 studentów Zakładu w zakresie socjologii i etnografii; 5 osób doktoryzowało się, 1 uzyskała habilitację. Ponadto 116 studentów otrzymało dyplomy ukończenia studiów wyższych pierwszego stopnia jako absolwenci Sekcji Nauk Społecznych UJ.

W r. 1957 reaktywowano socjologię jako osobny kierunek studiów. W memoriale, skierowanym do Ministerstwa Szk. Wyższego prof. K. Dobrowolski podnosił, że „... głównym celem studiów socjologicznych byłoby kształcenie pracowników naukowych, którzy w powiązaniu z innymi dyscyplinami, zainteresowanymi aktualną rzeczywistością, potrafiliby podjąć prace badawcze, przynoszące wierne rozpoznanie różnorodnych procesów społecznych aktualnie się toczących”. Zdaniem autora memoriału prace te należy związać z potrzebami życia. Przedmiotem tych badań powinny być obecnie „przede wszystkim następujące ... zagadnienia: 1) społeczne i kulturalne przeobrażenia wsi ze szczególnym uwzględnieniem migracji ludności do ośrodków przemysłowych, 2) kształtowanie się klasy robotniczej i jej kultury w powiązaniu z napływem ludności wiejskiej, 3) socjologia pracy ze szczególnym uwzględnieniem problematyki przemysłowej, 4) problemy młodego pokolenia”.

Rekrutacja kandydatów na pierwszy rok studiów w zakresie socjologii odbyła się w jesieni 1957. Zgodnie z założeniem przedstawionym we wspomnianym memoriale, by studia socjologiczne podejmowali przede wszystkim absolwenci innych pokrewnych kierunków, na pierwszy rok studiów w r. 1957 zostali przyjęci niemal wyłącznie studenci ze stopniem magisterskim. Przewaga absolwentów innych kierunków cechuje też rekrutację dokonaną w r. 1958.

Działalność Zakładu w omawianym okresie opierała się na zespole współpracowników. Wśród nich brali udział w pracach Zakładu: dr Anna Kutrzeba-Pojnarowa (do 1953 r.; obecnie docent UW), dr Roman Reinfuss (obecnie prof. UMCS), mgr Aleksander Matejko i in. W latach 1945—1953 współpracował z Zakładem, podówczas jako docent, prof. dr Paweł Rybicki. Do grona współpracowników zaliczali się także dr Helena Miller-Csorbowa oraz dr Stanisław Orsini-Rosenberg. W chwili obecnej w katedrze jest czynnych: 2 samodzielnych pracowników nauki, 4 pomocniczych pracowników nauki, ponadto powiązany jest z Zakładem zespół 2 pomocniczych pracowników nauki Zakładu Etnografii IHKM PAN w Krakowie.

3. Działalność naukowo-badawcza. Zgodnie z wypracowanymi założeniami⁵, podstawą źródłową badań Zakładu są przede wszystkim materiały terenowe, co z natury rzeczy ogranicza zasięg chronologiczny podejmowanych tematów głównie do drugiej połowy XIX w. i bieżącego stulecia. Korzysta się poza tym z materiałów archiwalnych i bibliotecznych. Ramy terytorialne badań obejmują głównie południową Małopolskę i Śląsk, w pewnych jednak wypadkach ogarniają i inne obszary Polski. W grę też wchodzi dane porównawcze z innych społeczeństw i kultur.

Prace badawcze obejmują zarówno przeszłość jak teraźniejszość. Pierwsze z nich zwrócone są ku rekonstrukcji minionych procesów społeczno-kulturowych, drugie zdążają do poznania aktualnej rzeczywistości. Obie jednak spotykają się w dużej mierze na

⁵ Omówienie założeń metodologicznych, przyświecających pracom badawczym Zakładu, zostało przedstawione we wspomnianym już sprawozdaniu W. Kwaśniewicza, s. 370—371, 372—373. Por. też E. Pietraszek, *Etnograficzna Konferencja Metodologiczna (Kraków, 23. IV. 1956)*, Etnografia Polska, t. I, Wrocław 1958, s. 412—416, 427—430. Niektóre zasady badań terenowych, prowadzonych w Zakładzie, omawia K. Dobrowolski w streszczeniu pracy pt. *Badania historyczno-terenowe. Zagadnienie rekonstrukcji procesów historycznych na podstawie badań terenowych*, Spraw. PAU, 1952 nr 6, s. 424—429.

pograniczu etnografii i socjologii. Tematyka badawcza Zakładu koncentruje się w głównej mierze na dwóch procesach: przeobrażeniach społeczno-kulturowych wsi oraz kształtowaniu się klasy robotniczej i jej kultury poprzez dopływ ludności wiejskiej do miast i ośrodków przemysłowych. Wychodząc od poznania tradycyjnej kultury chłopskiej ze schyłku okresu feudalnego, bada się przemiany społeczne i kulturowe wsi ze szczególnym uwzględnieniem skutków naporu kapitalizmu, a następnie socjalizmu na wieś. Z kolei śledzi się proces odrywania się ludności chłopskiej od wsi, przenoszenia do miast i ośrodków przemysłowych i kształtowania się z tej ludności nowych kategorii społecznych: 1) elementów stojących na pograniczu chłopów i robotników, 2) klasy robotniczej, wreszcie 3) inteligencji pochodzenia chłopskiego i robotniczego.

W ramach problematyki wiejskiej aspekt socjologiczny mają przede wszystkim studia nad strukturą społeczną chłopstwa. Przykład ujęcia struktury społecznej w myśl postulatów wypracowanych w Zakładzie stanowi praca dr Danuty Dobrowolskiej i mgr Danuty Myrcik-Markowskiej pt. *Zróżnicowanie klasowe i zawodowe wsi Siołkowice Stare i Nowe od połowy XIX w. do 1955 r.*⁶ W opracowaniu tym (stanowiącym fragment kolektywnej monografii etnograficznej wsi Siołkowice w pow. opolskim⁷) wykonywanym w Zakładzie Etnografii IHKM PAN w Krakowie autorki przedstawiają elementy składowe struktury społecznej wsi w kilku przekrojach czasowych, omawiając następnie wzajemne stosunki pomiędzy poszczególnymi kategoriami społecznymi ludności.

Podjęto poza tym badania, stawiające sobie jako cel uchwycenie roli zróżnicowania klasowego wsi w procesach kulturowych. Wymienić tu należy studia nad rozwojem proletariatu wiejskiego i jego kultury w latach 1880—1945 w kilku wybranych wsiach małopolskich. Uwzględniono w tych studiach m. in. zagadnienie czynników determinujących przynależność do proletariatu wiejskiego, kształtowanie się postaw antagonistycznych wobec dworu i bogatego chłopstwa itp. Szersze zadania postawił w swym studium pt. *Klasowe podłoże zróżnicowania kultury ludowej na Górnym Śląsku na przełomie XIX i XX w.* mgr Stanisław Bronicz⁸. Na tle procesu rozwarstwiania się wsi górnośląskiej w XIX w. autor śledzi jego odbicie w kulturze wszystkich kategorii społecznych wsi, a w szczególności w kontaktach towarzyskich, wyposażeniu technicznym i warunkach pracy, budownictwie i mieszkaniu, ubiorze, pożywieniu, obchodach i obrzędach, wreszcie w nauce i wychowaniu. Momenty klasowe uwzględnia w wysokim stopniu także studium Marii Trawińskiej-Kwaśniewskiej, poświęcone *Sytuacji społecznej kobiety wiejskiej w Ziemi Krakowskiej w latach 1880—1914*⁹. Na tle zróżnicowania klasowego wsi ujęte są również monografie rodziny wiejskiej jako podstawowej komórki organizacji społecznej i gospodarczej wsi, opracowane przez mgr D. Myrcik-Markowską (wieś Modlica, pow. Kraków) i mgr Krystynę Cholewiankę (wieś Piekelnik na Orawie).

Problematyka socjologiczna w badaniach nad procesami społeczno-kulturowymi wsi nie ogranicza się jednak do struktury społecznej. Np. w badaniach nad rozwojem narzędzi rolniczych we wsi małopolskiej w XIX i XX w. i ich rolą w przeobrażeniach gospodarczych i społeczno-kulturowych uwzględniano w znacznym stopniu różne pozastrukturalne czynniki, warunkujące proces modernizacji wyposażenia technicznego gospodarstwa chłopskiego. Wiele uwagi poświęcono również społecznym funkcjom udoskonalonych narzędzi rolniczych, np. w zakresie zmian w organizacji produkcji i zachwiania się

⁶ *Etnografia Polska*, t. I, s. 107—149.

⁷ Por. M. Gładysz, *Prace nad etnograficzną monografią Górnego Śląska, tamże*, s. 73—128.

⁸ *Prace i Materiały Etnograficzne*, tom X, z. 2, Wrocław—Kraków 1957, s. 73—128.

⁹ *Iw.*, s. 129—205.

w związku z tym dawnego porządku społecznego, w zakresie sposobów zużytkowania wolnego czasu, powstałego na skutek redukcji czasu pracy, wkładanego w gospodarkę rolną po wprowadzeniu udoskonalonych narzędzi, w zakresie narastania nowych cech umysłowości chłopstwa poprzez eliminowanie — na skutek zetknięcia się z nowoczesną techniką — pierwiastków myślenia magiczno-mistycznego i narastanie elementów myślenia empirycznego i racjonalnego itp.¹⁰. Tematyka socjologiczna przewija się poza tym i przez inne zagadnienia, związane z rozwojem sił wytwórczych na wsi, jak np. rzemiosło wiejskie. Uwzględnia się tu m. in. organizację produkcji i zbytu, stosunki między nakładcą a chałupnikiem, sytuację społeczną rzemieślnika, rekrutację i szkolenie młodych rzemieślników itp.¹¹.

Wspomnieć też należy o innych zagadnieniach socjologicznych, łączących się z problematyką kultury wiejskiej. Tak np. w badaniach nad rozwojem wnętrza domu chłopskiego (10 monografii ze wsi podkrakowskich, beskidzkich i górnośląskich¹²) występuje m. in. kwestia domu jako ram materialnych życia społecznego rodziny, domu jako wyrazu pozycji społecznej właściciela itp. W badaniach nad tradycjami pańszczyźnianymi brano pod uwagę funkcje społeczne tradycji, stosunek biedniejszych kategorii społecznych wsi do dworu i kmieci, zagadnienie swoistej selekcji w postawach poszczególnych pokoleń wobec tradycji okresu pańszczyźnianego itp.¹³.

Próbę syntetycznego zarysu reliktowych elementów kultury wiejskiej stanowi ostatnio rozprawa prof. K. Dobrowolskiego pt. *Chłopska kultura tradycyjna (Próba teoretycznego zarysu na podstawie materiałów źródłowych XIX i XX w. z południowej Małopolski)*¹⁴. Przewija się w niej charakterystyczna dla tego uczonego i kierowanego przezeń Zakładu postawa krzyżowania ujęcia etnograficznego i socjologicznego przy równoczesnym silnym zaakcentowaniu postawy historycznej. W rozprawie tej autor zmierza do uchwycenia: „a) głównych sił kształtujących i utrzymujących kulturę tradycyjną, b) podstawowych jej właściwości, c) dynamiki jej rozpadu”¹⁵.

Przechodząc do omówienia badań nad kształtowaniem się klasy robotniczej i jej kultury należy zaznaczyć, iż były one podjęte jeszcze przed r. 1939. W okresie powojennym koncentrują się one w Zakładzie w dwóch grupach zagadnień odnoszących się głównie do lat 1880—1939.

Pierwsza z nich dotyczy migracji ludności wiejskiej do miast i ośrodków przemysłowych. Badania terenowe objęły do tej pory Krzeszowice, Skawinę, Niepołomice, Wieliczkę, a przede wszystkim Kraków i jego najbliższe zaplecze. Ich wyniki omówiła we wstępnej postaci dr D. Dobrowolska w szkicu pt. *Wieś i miasto. Migracje ludności wiej-*

¹⁰ Por. W. Kwaśniewicz, *Badania nad rozwojem narzędzi rolniczych we wsi małopolskiej i ich rolę w przeobrażeniach gospodarczych, społecznych i kulturowych w XIX i XX w.*, Etnografia Polska, t. I, s. 278—287.

¹¹ Por. A. Sarapata, *Przyczynki do rzemiosła w Polsce. Rozwój szewstwa we wsi Zebrydowice koło Krakowa w pierwszej połowie XX w.*, „Przegląd Historyczny”, 1955, t. XLVI, s. 453—482.

¹² Por. L. Dubiel, *Wnętrze domu chłopskiego w Beskidzie Śląskim w latach 1860—1950* [w:] *Prace i Materiały Etnograficzne*, t. X, s. 7—72. Sprawozdanie z badań prowadzonych w Zakładzie nad wnętrzem domu chłopskiego w pow. krakowskim ukazało się w opracowaniu W. Kwaśniewicza w tomie II *Etnografii Polskiej*, Wrocław 1959, s. 310—328.

¹³ Materiały terenowe z wielu wsi małopolskich zostały wykorzystane w kilku pracach magisterskich.

¹⁴ *Etnografia Polska*, t. I, s. 19—56.

¹⁵ *Źw.*, s. 19—20.

skiej do Krakowa w latach 1880—1939 i społeczne ich funkcje¹⁶. Uwzględnione tu zostały takie kwestie, jak społeczno-gospodarcze podłoże migracji ludności wiejskiej do miasta, typy migracji (stałe, sezonowe i polegające na dochodzeniu względnie dojeżdżaniu do zakładów pracy codziennie lub co kilka dni), selekcje towarzyszące procesom migracyjnym, przebieg migracji, ich przestrzenne rozmieszczenie, sposoby uzyskiwania pracy w Krakowie i in.

Należy tu nadmienić, że dr D. Dobrowolska opracowała socjologiczną monografię wsi Chelm, przyłączonej do Krakowa. W pracy tej ukazuje drogę kształtowania się kategorii chłopów-robotników przed wojną poprzez włączanie się ludności wiejskiej w procesy produkcyjne miasta oraz postępującą urbanizację tej ludności (1949).

Druga grupa zagadnień dotyczy warunków życia klasy robotniczej ze szczególnym uwzględnieniem kultury materialnej, życia rodzinnego, obyczaju i folkloru. Rezultatem do tej pory przeprowadzonych badań było powstanie szeregu prac. Obok rozprawy doktorskiej Edwarda Wieczorka pt. *Badania nad rodziną górniczą na Górnym Śląsku*¹⁷ wymienić można prace magisterskie: M. Trawińskiej-Kwaśniewskiej pt. *Stan badań nad kulturą polskiej klasy robotniczej w XIX i XX w.* (1950); Jerzego Hutki pt. *Huta Zgoda na Śląsku, Osada robotników fabrycznych* (1951); Mieczysława Bucholca pt. *Osada górnicza Ksawera jako jeden z ośrodków ruchu rewolucyjnego w Zagłębiu Dąbrowskim w latach 1890—1914* (1952); Czesława Buczka pt. *Powstanie i rozwój osady robotniczej Kolonia Kolejowa w Tarnowie w latach 1919—1939* (1952); Tadeusza Banasika pt. *Kształtowanie się robotniczej świadomości klasowej w świetle materiałów pamiętnikarskich XIX i XX w.* (1952); Edwarda Pietraszka pt. *Urlop wypoczynkowy i jego rola w życiu robotniczym w Polsce w latach 1919—1939* (1951)¹⁸. W powiązaniu z problematyką warunków życia klasy robotniczej pozostawały też prace magisterskie Zygmunta Palickiego pt. *Polska emigracja robotnicza w Niemczech do pierwszej wojny światowej* (1949) i W. Kwaśniewicza pt. *Stan badań nad polskim wychodźstwem zarobkowym do Stanów Zjednoczonych A. P. w XIX i XX w.* (1950).

W chwili obecnej badania nad omawianą grupą zagadnień koncentrują się wokół środowisk górników salinarnych w Wieliczce (dr D. Dobrowolska) oraz górników węglowych w Sierszy (mgr E. Pietraszek) i w Libiążu (mgr Antoni Stojak). W badaniach tych uwzględnia się następujące zagadnienia: 1) rozwój ośrodków górniczych we wspomnianych miejscowościach w XIX i XX w. (w tym rozwój ilościowy załóg), 2) dopływ sił roboczych do kopalń (w tym m. in. dziedziczenie zawodu górnika), 3) struktura zawodowa i organizacja pracy oraz związane z nimi kształtowanie się stosunków społecznych w kopalniach, 4) materialne warunki bytu górników, 5) kształtowanie się kultury robotniczej (mieszkanie, pożywienie, odzież, higiena, życie rodzinne, sąsiedzkie i towarzyskie, obyczaj, sztuki plastyczne, literatura górnicza, muzyka, taniec), 6) kształtowanie się świadomości klasowej i ruchu robotniczego. Ze wspomnianych badań najbardziej zaawansowane są prace w ośrodku wielickim, z których obszernie sprawozdanie zamieszczone zostało w tomie I *Etnografii Polskiej*¹⁹. Praca dotycząca ośrodka węglowego w Sierszy jest

¹⁶ *Iw.*, s. 207—239.

¹⁷ Por. Sprawozdanie PAU, 1946, nr 4.

¹⁸ Obszerne streszczenie zamieszczone zostało w „Przeglądzie Zagadnień Socjalnych” 1951, z. 1.

¹⁹ D. Dobrowolska, *Górnicy salinarni w Wieliczce i ich kultura w latach 1880—1939* [w:] *Etnografia Polska*, t. I, s. 288—314. Ta sama autorka ogłosiła też artykuły sprawozdawcze o stanie badań nad kulturą robotniczą w Związku Radzieckim („Lud”, t. XLII, s. 644—666) i w Polsce (*Slovenský Národopis*, 1957, s. 377—397).

silnie zaawansowana, w odniesieniu do Libiąża znajduje się we wstępnym stadium. Te ostatnie badania uwzględniają także przemiany powojenne.

Omawiane wyżej prace, dotyczące zarówno problematyki wiejskiej jak i robotniczej, zmierzały do odtworzenia drogą badań, przede wszystkim terenowych, określonych procesów, które przeważnie dokonały się w okresie kapitalistycznym. Obok tego prowadzono paroletnie badania nad procesami wyłącznie współczesnymi. Badania te zmierzały do ścisłego powiązania nauki z potrzebami życia²⁰.

Wymienić tu należy przede wszystkim prowadzone w latach 1945—1948 studia nad kształtowaniem się nowej społeczności polskiej na Ziemiach Zachodnich poprzez dobrowolne migracje ludności z rdzennych obszarów Polski. Zainteresowano się takimi zagadnieniami, jak czynniki determinujące migracje ludności na Ziemię Zachodnią, kategorie społeczne ludności migrującej, szlaki migracyjne, sposoby migrowania, następnie procesy zderzania się na Ziemiach Zachodnich grup osadniczych, pochodzących z różnych regionów Polski, procesy wyrównywania różnic kulturowych między tymi grupami i powstawania pierwszych ujednoczeń, z kolei procesy tworzenia się więzi między osadnikami, kształtowanie się stosunków między ludnością przybyłą na Ziemię Zachodnią w wyniku repatriacji i akcji osiedleńczej, a ludnością autochtoniczną itp. Starano się również w pewnym stopniu poznać tradycyjną kulturę ludności rodzimej (Ziemia Lubuska, Śląsk Opolski, nadto Warmia i Mazury). Wśród prac, które jedynie częściowo wykorzystują zebrany materiał, wymienić należy studia prof. K. Dobrowolskiego pt. *Uwagi o osadnictwie Ziemi Zachodnich*²¹, *Badania nad migracjami ludności małopolskiej na Śląsk po drugiej wojnie światowej*²², pracę mgr Konrada Krenzla pt. *Badania nad osadnictwem wiejskim na Śląsku Opolskim*²³ i in. W pewnym związku z tą problematyką pozostaje rozprawa doktorska Anieli Kurek-Gralakowej pt. *Analiza socjologiczna świadomości narodowej ludności polskiej na Górnym Śląsku w XIX i XX w.* (1948).

Inne zagadnienia, związane z aktualną rzeczywistością, mieściły się w ramach socjologii pracy i dotyczyły społecznego podłoża wydajności pracy. Badania prowadzone w latach 1947—1951, także w porozumieniu z Okręgową Radą Związków Zawodowych²⁴, zmierzały m. in. do wyjaśnienia, jaką rolę w wydajności pracy posiada miejsce zamieszkania robotnika, jego warunki rodzinne i sąsiedzkie oraz sposób spędzania wolnego czasu. Badania mgr Mariana Żychowskiego (obecnie docenta) wykazały, że w warunkach ustroju kapitalistycznego kształtowanie się osiedli robotniczych cechowała wielka przypadkowość i bezplanowość. Zjawisko to wystąpiło szczególnie jaskrawo na gruncie analizy miejsca zamieszkania ok. 5 000 robotników krakowskich, pracujących w różnorodnych zakładach przemysłu metalowego (1949). Rozsiani nieraz w znacznych odległościach od swego zakładu pracy robotnicy marnują wielkie ilości czasu i energii na pokonywanie drogi do fabryki, mogąc tego uniknąć, jeśli podjęliby pracę w pobliskim zakładzie produkcyjnym. Podobnym, w pewnej mierze, zagadnieniem zajął się mgr Władysław Klimczak, który opracował sprawę dojazdów do szkół zawodowych w Krakowie uczniów z różnych miejscowości podkrakowskich i społeczne funkcje tych dojazdów.

Poza powyższymi zagadnieniami problematykę socjologii pracy uwzględniały wszy-

²⁰ Por. K. Dobrowolski, *Badania socjograficzne jako podbudowa planowania gospodarczego, kulturalnego i przestrzennego*, Sprawozdanie PAU, 1949, nr 5.

²¹ *I Sesja Naukowa dla Zagadnień Ziemi Odzyskanych*, z. 3, Kraków 1946.

²² *IV Sesja Naukowa dla Zagadnień Ziemi Odzyskanych*, z. 2, Kraków 1947.

²³ *III Sesja Naukowa dla Zagadnień Ziemi Odzyskanych*, Kraków 1947.

²⁴ Por. wypowiedź prof. K. Dobrowolskiego w „Gazecie Krakowskiej” z 4. V. 1950, nr 128, s. 3.

stkie rozprawy poświęcone załogom zakładów produkcyjnych, jak Huta Zgoda koło Bytomia (J. Hutka), zakłady solinarnie w Wieliczce (D. Dobrowolska), kopalnie węgla w Sierszy (E. Pietraszek) i Libiążu (A. Stojak), Południowe Zakłady Skórzane w Chełmku (E. Pietraszek), Zakład przemysłu metalowego w Krakowie (R. Dyoniziak). Studia nad socjologią, pracą, uwzględniające problematykę wydajności, prowadził ponadto prof. K. Dobrowolski. Przedmiotem tych studiów były przede wszystkim zagadnienia pracy związane z ludnością wiejską przechodzącą do przemysłu²⁵.

Z kolei wymienić należy studia nad wczasami robotniczymi i ich funkcjami kulturowymi. Kolektywne badania terenowe przeprowadzone zostały w latach 1949—1950 w kilku ośrodkach wczasowych (Zakopane, Bukowina) i dotyczyły m. in. następujących zagadnień: opory robotników do instytucji wczasów, płynące przede wszystkim z braku ich uświadomienia i z obciążeń przeszłości; przeżycia i zachowanie się robotników, którzy po raz pierwszy korzystają z wczasów; kształtowanie się kontaktów towarzyskich i ich etapy; formy wypoczynku; społeczna rola wczasów (rozbudzanie nowych potrzeb kulturalnych, rozszerzanie horyzontów myślowych itp.)²⁶.

Wymienimy wreszcie badania nad drogą do wiedzy i wykształcenia młodzieży pochodzenia robotniczego i chłopskiego. Zdobyto około 60 pamiętników osób, wywodzących się ze środowiska robotniczego i chłopskiego, które wykształcenie zdobyły w warunkach przedwojennych. Na tej podstawie powstała praca magisterska Danuty Czechówny.

Władysław Kwaśniewicz

II. ZAKŁAD SOCJOLOGII I DEMOGRAFII UJ

Katedra Socjologii i Demografii UJ wraz z Zakładem kreowana została przez Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego w lecie 1957 r. Kierownictwo jej objął prof. Paweł Rybicki. Przy katedrze czynnych jest dwu asystentów: mgr Jan Kmiecik i mgr Jerzy Sulimski.

Zakład dzieli z Zakładem Etnografii Ogólnej i Socjologii UJ funkcje dydaktyczne dla uruchomionego w ubiegłym roku kierunku studiów w zakresie socjologii. W ramach tego podziału prof. P. Rybicki wyklada historię myśli społecznej i socjologii, elementy demografii oraz wybrane zagadnienia socjologii systematycznej. Na seminarium socjologicznym omawiano zagadnienia z zakresu socjologii miasta oraz zajmowano się problematyką grup społecznych w teoriach socjologicznych. W roku bieżącym na seminarium socjologicznym opracowuje się szczegółowy kwestionariusz do badań demograficzno-socjologicznych nad miastem; poza tym na II semestr przewidziane jest osobne seminarium z historii myśli społecznej. Asystenci prowadzą ćwiczenia dla początkujących studentów oraz ćwiczenia pomocnicze.

Specyfiką ośrodka krakowskiego — gdy mowa o stronie dydaktycznej — jest, przy-

²⁵ D. Dobrowolska, R. Dyoniziak, *Badania nad socjologią pracy w ośrodku krakowskim*, „Życie literackie”, 1960, nr 3, s. 7; M. Zychowski, *Konferencja socjologów*, „Życie gospodarcze”, 1960, nr 4 (436), s. 5. Por. też: R. Dyoniziak, *Z badań socjologicznych w Nowej Hucie. Stosunek do pracy*, „Życie gospodarcze”, 1959, nr 39 (419), s. 3 i 7; R. Dyoniziak napisał poza tym kilka recenzji z publikacji poświęconych socjologii pracy i nauce o pracy (por. n. in. „Wiedza i życie”, 1958, nr 4, s. 194—197; „Przegląd Kulturalny”, 1959, nr 39 (369), s. 7; „Studia Filozoficzne”, 1959, nr 5 (14), s. 212—216).

²⁶ Por. sprawozdanie z wyników badań opracowane przez D. Dobrowolską pt. *Wczasy robotnicze w Polsce Ludowej. Kształtowanie się nowej kultury socjalistycznej mas pracujących. Studia i materiały* [w:] *Etnografia Polska*, t. 1, s. 315—322.

najmniej na razie, znaczna ilość studentów, którzy mają już za sobą ukończony jeden kierunek studiów. W roku bieżącym na łączną liczbę studentów zapisanych na I II i III rok studiów przypada ponad $\frac{1}{3}$ na studentów-magistrów. Mamy wśród nich magistrów prawa, filozofii, etnografii, historii, filologii polskiej a nawet magistrów nauk technicznych i rolnych.

Katedra Socjologii i Demografii UJ przyjęła w programie swej działalności specjalizację w trzech kierunkach: historii myśli społecznej, socjologii miasta oraz zagadnień demograficznych i socjologicznych związanych z procesami migracji ludności. Prace pierwszego kierunku specjalizacji są — poza prowadzonymi przez prof. Rybickiego badaniami nad wpływem *Polityki* Arystotelesa na nowożytnie teorie społeczne — na razie mało zaawansowane.

Żywiej rozwinęły się prace badawcze w drugiej dziedzinie specjalizacji, socjologii miasta. W tym zakresie podjęto dwa szerzej zakrojone badania. Jedno z nich, to badania strefy podmiejskiej Krakowa w jej aspektach przestrzennych, gospodarczych, demograficznych i socjologicznych. Badanie to ma dać zarówno obraz dokonanych przemian i możliwości rozwojowych jednej konkretnej strefy podmiejskiej, jak i stanowić przyczynek do teoretycznego ujęcia ważnego dla socjologii miasta zagadnienia podmiejskich regionów. Drugie badanie ma za przedmiot procesy przystosowania ludności miejscowej i napływowej w Nowej Hucie do warunków życia miejskiego. Prowadząca te prace grupa rozpoczęła je od badań nie nad ludnością napływową, lecz nad zmianami w warunkach życia i towarzyszącymi im zmianami w postawach i dążnościach u ludności z dawna zamieszkałej w gromadach, na których terenie powstała Nowa Huta. I tu można przypuszczać, że badania te będą miały znaczenie nie tylko dla poznania tak ważnego zresztą zbiorowiska ludzkiego, jakim jest Nowa Huta, ale i dla studium procesów społecznych zachodzących w ogóle w Polsce w erze szybkiej industrializacji. Podjęcie prac w zakresie socjologii miasta pozwala Zakładowi Socjologii i Demografii wiązać swą działalność na tym odcinku z pracami Komitetu i Instytutu do Spraw Urbanistyki i Architektury oraz miejscowych urbanistów.

Zarówno badania nad strefą podmiejską, które prowadzi asystent mgr J. Sulimski — jak i wspomniane badania nad Nową Hutą, obejmują w szerokim zakresie tematykę ruchów ludnościowych, w szczególności ruchów migracyjnych i towarzyszących im zmian społecznych.

Niezależnie od tego zagadnienia migracji są przedmiotem zainteresowania Katedry i to na dwojakiej płaszczyźnie. Podejmuje się oparte o literaturę przedmiotu prace, które dotyczą teorii ruchów migracyjnych, zwłaszcza zaś ich klasyfikacji. Równocześnie — chociaż Katedra Socjologii i Demografii nie działa na Ziemiach Zachodnich — grupa współpracowników katedry pod kierownictwem mgr Jana Kmiecika podjęła i przeprowadziła, korzystając z poparcia Rady Naukowej dla Spraw Ziem Zachodnich, badania terenowe nad ruchami migracyjnymi na Warmii i Mazurach, głównie nad ruchem odpływowym ludności rodzimej. Wyniki tych badań opracowuje się w chwili obecnej.

Jan Kmiecik

O NAUCZANIU SOCJOLOGII W WYŻSZEJ SZKOLE NAUK SPOŁECZNYCH

Wyższa Szkoła Nauk Społecznych przy KC PZPR w Warszawie utworzona została w roku akad. 1957/58 jako partyjna wyższa uczelnia, kształcąca działaczy społecznych.

Na uczelni tej istnieją 2 wydziały: Wydział Historyczno-Socjologiczny i Wydział Ekonomiczny. Wydział Historyczno-Socjologiczny liczy 176 studentów, w tym na I roku